

OTTO URBAN

A CSEH TÁRSADALOM 1848–1918

(*Česká společnost 1848–1918. Praha, 1982. 227–239.*)

A cseh korona siráma

... A cseh liberálisok nem vettek részt a birodalom ily módon megtervezett átépítésében. Bécsbe nem mentek el, de nem is maradtak otthon. Azon a napon, amikor Bécsben megkezdte ülését a birodalmi tanács, ti. 1867. május 20-án, cseh politikusok népesnek nem mondható, de reprezentatív csoportja érkezett meg távoli úticéljához – Pétervárra. Az 1867 nyarán Moszkvában megrendezett néprajzi kiállításra vezető útból félhivatalos politikai demonstráció lett, mely sok tekintetben előrejelezte a cseh polgári politika további orientációját. Az oroszországi zarándokok élén az ócsehek hármasszögletében, Palacký, Rieger és Brauner állt, de soraikban találkoztunk Julian Grégrrel és néhány további „fiatallal” is. Az út a cseh politika mindkét irányzatának közös akciója volt és a közvélemény többségének támogatását élvezte; a lengyel felkelés – 1863 – idejéből való szakadást hirtelen elfelejtették és a tudatalattiba száműzték.

A cseh liberálisok nagyon jól tudták, mit s miért tesznek. Figyelemreméltó volt, hogy Palacký és Rieger csak Varsóban csatlakozott az utazókhöz, amikor útban voltak Párizsból hazafelé. Rövid ottartózkodásuk alatt megismerték a francia politikai közvélemény viszonyát a Habsburg-birodalom belső problémáihoz, mindezen túl pedig Rieger zsebében ott lapult a párizsi lengyel emigránsok nyílt levele, akik a cseheket kifejezetten óvták a moszkvai úttól. Maga a látogatás simán zajlott le május végén és június elején, a számos banketten és ünnepi gyűlésen a közmondásos orosz vendégszeretet és a baráti figyelmesség légköre vette őket körül. Palacký s néhány más képviselő fogadtatása a május 26-i cári audiencián hatalmas felbolydulást váltott ki az egész közvéleményben: az otthon félreállított csehek kegyes fogadtatásra leltek a szlávság leghatalmasabb képviselőjénél! A rendkívüli jelentőségen az sem változtatott semmit, hogy az akció politikai jelentősége igencsak problematikus volt. A cseh küldöttség sem a cártól, sem más hivatalos személyiségektől nem kapott biztosítékokat, sőt mi több, követe révén maga a cári kormány informálta Bécsset arról, hogy nem érdekelt a Habsburg-birodalom belső problémái megoldásának befolyásolásában. Ugyancsak kimértebb álláspontot képviseltek a kultúrpolitikai kérdésekben a szlavofilek – kiváltképp Rieger június 1-i, a moszkvai Szokolnyikiben elhangzott felszólalása után –, akik visszautasították az orosz–lengyel kibékülésre irányuló törekvéseket és a csehek állítólagos kulturális misszióját a szláv világban. Mindazonáltal a cseh hazafiak oroszországi zarándoklata jelentős mértékben megerősítette az eléggé megtépzott cseh öntudatot s az oroszpárti, szlávpartí szimpátiákat. Az általános lelkesedés elnyomta J. V. Frič kezdetű fogva kritikus hangú megnyilvánulásait, akárcsak néhány hazai radikális hangját, akik közül Josef Barák élesen bírálta a tétlenséget, mint az idegen segítségre való támaszkodás következményét. Az úttal szemben – egészen más okból – szkeptikusak voltak a morvaországi liberálisok vezetői is, akik arra mutattak rá, hogy „a Pétervárra és Moszkvába vezető út nem azonos az osztrák kabinetbe vezető legrövidebb úttal”.

Az oroszországi politikai demonstráció mélyebb értelmét persze az jelentette, hogy nem volt elszigetelt akció, hanem a cseh burzsoázia saját külpolitikájának első nyilvánvaló láncszeme. Elvászthatatlan a következő lépéstől: orientáció Franciaország felé. Párizsba ugyan nem indultak semmiféle búcsújárások és utak, de annál gyakrabban utaztak oda minden formalitást mellőzve. Már nem csak arról volt szó, hogy megnyerjék a francia közvéleményt s megpróbálják befolyásolni a sajtót, hanem egyenesen a Franciaország hivatalos képviselőivel való kapcsolat felvételéről. Nagyfokú aktivitást fejtett ki ezirányban Rieger, akinek 1869 nyarán valóban sikerült III. Napóleonnak átnyújtani egy memorandumot az osztrák kérdés jelentőségéről Európa és a cseh politika szempontjából. Ebben a memorandumban Rieger hangsúlyozta „Csehország stratégiai jelentőségét” Európában s a szláv tényező jelentőségét a Habsburg-birodalmon belül, mint a fenyegető pángermanizmus és pánmagyarizmus elleni gátat. Ezért, mint azt Rieger magyarázta, Franciaország érdeke „hogy az ausztriai szlávok növeljék az osztrák kormányra gyakorolt befolyásukat. A csehek aktivitásának ebben az esetben sem volt közvetlen eredménye. Rieger itt sem kapott semmilyen biztosítékokat, ellenkezőleg, a francia császár Rieger memorandumának másolatát a szerző nevével együtt azonnal átadta Ausztria–Magyarország párizsi követének, Metternich hercegnek. Másfelől azonban nem becsülhető le az a tény, hogy éppen ebben az időszakban rakták le a jövőbeni francia szlavisztika és bohémisztika alapjait, melyek aztán nem elhanyagolható kultúrpolitikai jelentőségre tettek szert.

Az orosz és francia orientációjú önálló cseh külpolitika megteremtésére irányuló kísérletek figyelemre méltó újdonságot jelentettek, de nem jelentették a cseh liberálisok osztrák programjának revízióját. Egészében véve ezek abból a széles körű felismerésekből fakadtak, miszerint Közép-Európa kialakulásának folyamata 1866-ban nem zárult le s hogy a térség valamennyi összetevője összeurópai jelentőségre tett szert. Így objektíve internacionalizálták a cseh kérdést, mint a kulcsproblémák egyikét. Rieger nem rejtette véka alá, hogy számol a Franciaország és Poroszország közti katonai konfliktussal, mely visszahatott Németország elrendeződésére, de a Habsburg-monarchia belső viszonyaira is. Franciaország és Oroszország morális és esetleges diplomáciai támogatásának a kritikus helyzetben a cseh államjogi küzdelem előre betervezett részét kellett volna alkotnia.

A cseh külpolitikai aktivitás, melyről a kormánykörök részletes információkkal rendelkeztek, Bécsben bizonyos ellenségeskedést váltottak ki, de bizonyos ideig különböző okokból kifolyólag eltűrték azt. Nem csupán azért, mert politikailag ártalmatlannak tűnt, de azért is, mert alapjában véve nem keresztezte a Habsburg-monarchia külpolitikájának céljait. Beust kancellár nem kevésbé intenzíven törekedett a Franciaországgal kialakítandó legszorosabb szövetségre, az Oroszországgal való jó kapcsolatok kialakítására, mivel lehetséges partnereknek tekintette őket a német kérdés további megoldásában. A viszonyok persze alapvetően megváltoztak, amikor a valóságos rendezésre sor került, s ekkor Franciaország már nem tudott s Oroszország nem akart Közép-Európa további elrendezésébe belszólni. A porosz–francia háború s a Német Császárság 1871 elején történt megalakulását követően Beust külpolitikai kombinációi hajótörést szenvedtek, s ezáltal a csehek aktivitása bizonyos értelemben „államellenes” megvilágítást kapott. Miként majd meglátjuk, Beust kancellár ebben az értelemben teljes mértékben kihasználta ezt a cseh–osztrák kiegyezés ellen 1871 őszén folytatott harcban. A cseh külpolitikai törekvések ekkor már ellentétben álltak a Habsburg-monarchia új, kialakulóban lévő

külpolitikai orientációjával. A Német Császárság megalapításával és a Habsburg-birodalom belső viszonyainak stabilizálódásával párhuzamosan az önálló külpolitika hosszabb időre értelmét veszítette, de az eredeti, tökéletlen és nagymértékben alábecsült kezdeményezések nem váltak teljesen meddővé.

A szembetűnő demonstratív, valamint a zajtalan diplomáciai aktivitás a külországokban szerény de nem lebecsülhető részét képezte a cseh burzsoázia éles államjogi küzdelmének, mely sokkal nagyobb arányban bontakozott ki a belpolitika terén. A cseh területeken egyre hangosabban zúgolódtak „Ciszlajtánia” ellen, s végül az egyéni vagy alkalmi megnyilvánulások 1868 nyarán az ellenállás széles alapokon nyugvó tömegmozgalmává nőttek.

Az 1867-es decemberi alkotmány politikai rendszere kétségtől a német liberális burzsoázia győzelmét jelentette, mely „mentette, ami menthető volt”, amikor bele kellett nyugodnia az összosztrák centralisztikus ideák vereségébe. Annál sürgetőbben tevődött át a német liberálisok programjaiban az egységes állam elképzelése a nem magyar területek „maradékára”. Az 1867-es év végén lezajlott „államcsíny” lényege nem csupán abban rejlett, hogy a német liberálisok alkotmányos úton egy új politikai rendszert érvényesítettek, hanem ezzel egyidejűleg közvetlenül és elég jelentős mértékben részsedtek a végrehajtó hatalomból is. 1867 decemberében véget ért a néhány hónapos provizórium s az uralkodó kinevezte az új s tulajdonképpen az első osztrák kormányt. Igaz, a „birodalom első lovagja”, Karl Auersperg herceg állt az élén s helyet foglalt benne a két további arisztokrata is – Albert Potocki gróf és Eduard Taaffe gróf –, de az új minisztérium tulajdonképpen mozgóterejét hat jól ismert német liberális jelentette: Jan Nepomuk Berger, Rudolf Brestel, Karl Giskra, Leopold Hasner, Eduard Herbst, valamint Ignaz Plener. Egyikük sem volt arisztokrata származású, valamennyien akadémiai titulusok birtokosai voltak s egyetemi tanárként vagy ügyvédként dolgoztak. Származásuk vagy tevékenységük révén – Brestel kivételével – szorosan kötődtek a cseh országgrészhez. Ha magát Auersperg miniszterelnököt is hozzájuk számítjuk, az ún. alkotmányhű nemesség ismert csehországi vezetőjét és J. J. Clam-Martinic legfőbb ellenfelét, akkor láthatjuk, hogy – Bach és Schmerling korszakától eltérően – a bécsi politikát jelentős mértékben a „provincia” politikusainak kellett meghatározniuk. Politikai programjukat „a modernizált, liberlizált, egységes Ausztria” elképzelése jellemezte, ami elsősorban ezt jelentette: szabaddá tenni a politikai közéletet, megszabadítani a társadalmat a katolikus egyház eszmei monopóliumától, a lehetőségekhez mérten maximálisan érvényesíteni a gazdasági liberalizmus elveit, de ugyanakkor megőrizni a politikai képviselő létező struktúráját, mely osztályszempontból, szociális és nemzetiségi szempontból egyaránt a német burzsoáziát favorizálta. Röviden szólva ilyen volt a „polgári kormány” arcéle, ahogyan a közvélemény az új minisztériumot rövid idő múltán elnevezte.

Ha a cseh politika elutasította a „birodalom valamiféle nyugati felének” tézisést, el kellett utasítania „annak” kormányát is. Erre rövidesen alkalom is nyílt. Amikor Eduard Herbst, az újdonsült miniszter úr és a német liberálisok vezetője – akit Clam-Martinic ironikusan „Deutsch-Böhmen Edward királyának” nevezett – 1868 januárjának közepe táján diadalmenetben megérkezett Prágába, a prágaiak az utcákra vonultak, és a tiszteletére rendezett ünnepélyes bankettre is a rendőrség hathatós asszisztenciája mellett került sor. A Herbst látogatását kísérő kormányellenes tüntetések megmutatták, hogy a cseh politika nyilvánvalóan nem marad meg az elhatárolásoknál, tanúsításoknál és tiltakozásoknál s a cseh államjogi program nem csupán professzionalista ultracseh po-

litikusok vesszőparipája, akik az „egyébként elégedett” cseh népet úszítják. Csakhogy az 1868-as év már nem egészen volt olyan, mint az 1860-as. Néhány rövid év alatt a cseh társadalom csodálatos módon magához tért a Bach-korszak elnyomatásából s kezdte átörni a belső eltompultság és gyengeség bűvös körét. A fürgé cseh polgárság számos egyesületet és informális asztaltársaságot hozott létre. 1862-ben Prágában – példaként – megalakult a Hlahol elnevezésű énekkari egyesület s ezt további cseh városokban száz és száz egyesület követte. Ugyanebben az időben jött létre az első cseh testnevelő egyesület – a prágai Sokol – s ugyancsak további városok követték a példát. A testi s a szellemi kultúra ápolását mindig nemzeti-politikai megnyilvánulásként fogták fel, mint a cseh nemzeti közösség életképességének és létjogának kifejeződését. Az önismeretre s a különbözőségekre irányuló igyekezet uniformizáló tendenciákat is életre hívott: Sokolviselőket hordtak, az urak dolmányt, a hölgyek pedig különböző „szláv kalapokat” s egyéb divatos kiegészítőket, valódi vagy vélt „szláv jelleggel”. A mélyebb megismerést gyakran helyettesítette a lelkesedés, mely a változó körülményekhez igazodva hol feléledt, hol gyorsan eltűnt. Az izgatott reakciók azonban csak a nyugtalan korszak megfelelő megnyilvánulásai voltak.

A cseh önállóság többé-kevésbé ünnepélyes demonstrálásának kicsúcsosodása volt a Nemzeti Színház alapkövetétele 1868 májusának közepén. A prágai Szent Iván zárándoklat a 19. században mindig is búcsújárók nagy tömegét vonzotta Csehország minden sarkából, de ezúttal kifejezetten nemzeti tüntetéssé kellett változnia. Mint az emlékezők megjegyezték, Ferdinánd király 1836. évi koronázási ünnepségei óta nem láttak Prágában olyan fényes menetet, mint 1868. május 15-én. A résztvevőknek csak egy kis töredéke jutott el a lánchídi rakpart közelébe, ahol az ünnepélyes alapkövetétel zajlott. A Nemzeti Színház felépítésére irányuló erőfeszítésben koncentráltak legvilágosabban a hatvanas évek kultúrpolitikai törekvései, így hát természetes volt, hogy ez a színház már születése pillanatában abszolút értékke és jelképpé vált. Hogy mit jelentett a Nemzeti Színház az egyszerűen gondolkodó cseh ember tudatában, azt utánozhatatlanul mondják el Alois Beer dobruši, „esztergályos, fafaragó, fémdíszműves, aranyozó, szemüvegkészítő, festő” és naiv költő szavai, aki így emlékezett: „Amikor Prágában tartózkodtam mindenféle módon a színház épületére gyűjtöttek, melyet a cseh nép épített. Bár Dobrušban én is adtam rá egy aranyat, Prágában még további apróságokkal (énekek megvásárlásával, stb.) is hozzájárultam. Délután a Lánchíd környékén jártam és láttam, hogyan rakják taligákra a téglákat s hogyan hordják őket a magas állványokra. Az egyik éppen fel akarta emelni a terhet, amikor hozzáléptem, kérve őt (erős, nagy termetű rakodómunkás), engedje meg, hogy vihessem a téglával megrakott taligát, ő azonban ellenkezett, látta, hogy gyenge vagyok s tetszetős dolmány van rajtam, tehát e teher vitelére nem vagyok alkalmas, én azonban akarata ellenére megragadtam a taligát (der Rappel), s megemeltem; olyan teher volt, melynél két harmadával kisebbeket szoktam emelgetni. Ez a nemzeti öntudat elhatározása volt, akár nyomorékká is válhattam volna érte! Elindultam az állvány felé, s alig tettem néhány lépést, a szemeim kimeredtek, ereim kiduzzadtak, úgy tűnt, mintha elpattannának, de nem akartam »a Vaterlanddal tréfálni«, így tehát továbbra is erőt vettem magamon, a téglákat felvittem az állvány tetejére, miközben észrevettem, hogy felülről valamilyen urak figyelnek s egy napszámos el akarta tőlem venni a terhet; viszlát, Isten velük, mondtam, lementem, s eközben még mindenki rám és utánam bámult.”

A Nemzeti Színház hét alapkövének ünnepélyes letétele a körülmények összjátéka folytán szimbolikus értelmet is nyert. Ugyanis Karel Sladkovský volt a fő szónoka. Ez önmagában véve még nem jelentett semmi különlegeset, a színházépítési bizottságban az ifjú csehek már a hatvanas évek folyamán túlsúlyba kerültek az „öregekkel” szemben, s természetes volt, hogy vezető képviselőjük is beszédet mond. Először fordult elő azonban, hogy egy ifjú cseh ilyen jelentős alkalomból az „egész nemzet” nevében szól, s vitathatatlanul beárnyékolta Palacký és Rieger tekintélyét. Ráadásul erre véletlenül éppen akkor került sor, amikor a cseh közvélemény egészen másfajta s egyáltalán nem ünnepélyes módon kezdett tiltakozni.

A tömeges tiltakozó tüntetések előhírnöke volt a fehérhegyi harctéren a végzetes csata évfordulóján, 1967. nov. 8-án lezajlott csendes politikai tüntetés s az ezt követő nyugatlanság és utcai zavargás Herbst 1868 januári prágai látogatásának idején. Ám a cseh államjogi küzdelemben nem csupán eszmei, hanem nagyon is valóságos anyagi problémákról is szó volt. A bécsi kormány ugyanis 1868 márciusában elhatározta az adórendszer alapvető módosítását, mellyel az állandó passzívumot kimutató államkassza „meggyógyítását” kívánta elérni. S ekkor a slanéi járási képviselőtestület – állítólag elnöke, Clam-Martinic kezdeményezésére – panasszal fordult a tartományi bizottsághoz s tiltakozott az ellen, hogy a cseh országgyűlés kivételével bármilyen más testület új adókat vessen ki s így kisajátítsa a cseh királyság alkotmányának átruházhatatlan jogköreit.

A slanéi járási képviselőtestületet az ország cseh területeinek számos más járási képviselőtestülete követte s a tiltakozásokat nem csupán Prágába küldték el, de Bécsbe is. Nem érték be azonban a hivatalos intézményekhez küldött formális tiltakozásokkal. Néhány ifjúcseh már áprilisban lelkesen részt vett azokon a Mělník menti előkészítő gyűléseken, amelyek egy szabad ég alatt tartandó nagy nyilvános manifesztáció rendezését szolgálták. Ezen tanácskozások eredményeként került sor a Říp hegy lábánál megrendezett gyűlésre, ahol elfogadtak egy elutasító határozatot, miszerint senki „ne döntsön rólunk nélkülünk”, tiltakoztak az adó növelése ellen s követelték: 1. oszlassák föl az igazságtalanul „összeállított tartományi gyűlést”, 2. általános szavazás alapján írjanak ki választásokat az új tartományi gyűlésbe, 3. az új cseh országgyűlés dolgozza ki a „cseh királyság alkotmányát”, mely garantálná „Hazánknek ugyanazt az önállóságot és szabadságot, amelyet Magyarhon élvez”.

A Řípnél tartott néhány ezres gyűlés lavinát indított el. Nem múlt el hét anélkül, hogy valahol – rendszerint történelmi jelentőségű emlékhelyen – ne lett volna hasonló gyűlés, melyen a řípi határozathoz csatlakoztak vagy hasonló tartalmú tiltakozó határozatot hoztak. A szélesedő tábormozgalom – az akkor még fiatal történész, Jaroslav Goll javasolta, hogy ezeket a gyűléseket nevezzék el a nép táborainak s ne „meeting”-nek – hamar aggasztó méreteket öltött. Tekintettel arra, hogy a táborok többségének hiányzott a hivatali engedélye, a mozgalom a fennálló törvények elleni aktív ellenállássá változott. S miként megmutatkozott, a tábormozgalom egyike lett a klimatológiai szempontból hideg, de egyébként forró 1868-as nyár döntő politikai tényezőinek.

Bécsben természetesen ismerték a csehországi helyzetet, s az is világos volt, hogy az osztrák–magyar kiegyezés után bizonyos kiegyezésre van szükség Csehország tekintetében is. Ferenc József nem csupán azzal volt tisztában, hogy „Csehországban több a cseh, mint a német”, de nem becsülte le a cseh kérdés jelentőségét a belső viszonyok stabilizációja szempontjából sem. Ezért elhatározta, hogy politikai jószándékát kinyilvánítandó utat tesz magába a viszály tűzfészkebe, a cseh királyság fővárosába. Formális ürügyként

Prága város meghívása szolgált a Nemzeti Színház alapkövetelésére 1868 májusának közepén. Csakhogy ez egy erősen nemzeti színezetű akció volt, így hát a látogatás időpontját néhány héttel elhalasztották, a harmadik vltavai (moldvai) híd ünnepélyes átadásának időpontjáig. E. Herbst hiába próbálkozott 1868 áprilisának utolsó napjaiban a minisztertanácsban azzal érvelni, hogy milyen feltűnő lesz az uralkodó látogatása „egy olyan csekély jelentőségű esemény alkalmából, mint amilyen egy hídavatás, melynek a felépítését ráadásul sokan kétségesnek találták”. Természetesen mindannyian tudták, hogy nem a hídról van szó, mely a mai Sverma híd helyén állt s éveken át az uralkodó nevét viselte. De a „jóakarát missziója” több okból kifolyólag rögtön társadalmi botránnyá változott.

Amikor 1868 június 21-én I. Ferenc József Prágába érkezett, (ti. az 1621. évi óvárosi kivégzés évfordulóján), különböző egyesületek „érdekes kirándulásokat” rendeztek Prága környékére, melyek közül a diákságé volt a legérdekesebb – éppen a Fehér hegyre. A hivatalos személyiségeken kívül csak szórványos csoportok fogadták a császárt s „csak az ügyvel-bajjal megőrzött nyilvános dekorációk”, mint azt Antonín Mezník bizalmasan megírta Brünnbe Alois Prázáknak. A hűvös fogadtatásnál is rosszabb volt azok elutasító álláspontja, akikkel a császár beszélt. Figyelmeztette Clam-Martinicet, hogy „ne kergesse forradalomba az országot”, s magánbeszélgetéseken komolyan a lelkére beszélt Palackýnak és Riegernek. A császár és a cseh politikusok álláspontjai azonban jelentősen eltértek egymástól. I. Ferenc József hangsúlyozta, hogy valamennyi esetleges változásnak a fennálló alkotmány talaján kell végbemennie, melyet nem akart sem „leáltalítani” sem másképpen megbontani. Csak miután a csehek bevonultak a birodalmi tanácsba, lehetne tárgyalmi némely nemzeti követelésről. Ezzel szemben a cseh politikusok a probléma államjogi, az alkotmány révíziójával összefüggő oldalát hangsúlyozták, s a nemzetiségi problémákat – az adott pillanatban – a második helyen hagyták. Ezek megoldására majdan az új államjogi elrendezés keretében került volna sor. „Az elvek között nincs kibékülés”, írta Clam-Martinic néhány nappal később morvaországi barátjának, Egbert Belcredinek, beszélgetése lényegét ismertetve, „adjátok nekünk a kiindulópontunkat, adjátok nekünk történelmi szokásjogunkat – jól van – aztán majd gondolkodhatunk a továbbiak fölött s meglátjuk . . .”

Mindennek tetejébe 1868. június 22-én Prágába érkezett Beust kancellár, hivatalosan azért, hogy az uralkodót „reszortjának” néhány ügyéről tájékoztassa. Csakhogy Beust még az érkezése napján, Karl Auersperg és a Lajtán inneni kormány néhány további, az uralkodót kísérő tagjának tudta nélkül beszélgetést folytatott Palackýval és Riegerrel! Ennek sokkhatása volt. Auersperg elutazott, anélkül, hogy részt vett volna az uralkodó bankettjén vagy formálisan kimentette volna magát, s két nappal később benyújtotta lemondását. Beust és a kabinet más tagjainak diplomáciai húzásai ellenére s a császár nyilvánvaló rosszallása ellenére a sértett „lovag” kitartott elutasító álláspontja mellett, s visszavonult a magánéletbe.

A Beust–Auersperg botrány különböző spekulációk tárgyává vált, s mivel a legfontosabb hiteles dokumentumok hiányoztak, ezért később különbözőképpen is értelmezték. Maga Beust az emlékirataiban azt állítja, hogy a császár tudtával és megbízásából tárgyalt, néhány dokumentum arra utal, hogy erre a szolgálatra maga ajánlkozott a sikeres pesti tárgyalások után. Bármennyire is kétséges sok helyen Beust emlékiratainak az értéke, ebben az esetben alighanem igaza volt. Ugyanis ha önhatalmúlag s a saját szakállára tárgyalt volna, akkor az uralkodó gondossága mellett, mellyel minisztereinek „hivatali kompetenciáját” ellenőrizte, aligha maradhatott volna továbbra is a helyén. S ha ott is

maradt volna, semmiképpen sem emelték volna 1868 decemberében grófi rangra! Hogy miről is van szó, azt egyébként maga Auersperg érezte meg legjobban, akinek a balszerencséje abban állott, hogy nem volt – Belcredi. A Beust iránti bizalom a polgári kormány iránti bizalmatlanság megnyilvánulása volt s ugyanakkor e kormány elhúzóódó válságának a kezdete, amikor 1868 szeptemberében Auersperg helyét átmenetileg Taaffe vette át. Arról, hogy a polgári kormány egyáltalában nem volt az „uralkodó ínyére”, nagyon hamar meggyőződhetek maguk a miniszterek.

Palacký és Rieger Beussttal folytatott beszélgetései hasonló módon folytak le, mint a császárral való találkozásuk. Beust sikertelensége, Auersperg távozásának kínos botránya, a rendbontó diákok, „akik nem tanulnak s csak csínytevéseket visznek véghez – mindez oda vezetett, hogy „Ókegyelmessége nem volt kegyes”. Mindazonáltal a szálát nem kellett elszakítani, a tárgyalásokat folytatni kellett s a „beavatottak” folyosói híresztelése szerint az ősi hadgyakorlatok alkalmával az uralkodó két hétre ismét Prágába kísült Erzsébet császárnével együtt. Ez sokkal nagyobb engedmény volt, mint a megelőző koronázási ígéretet s a cseh királyság iránt megnyilvánuló jóakarát valamennyi jele.

A tárgyalások eredménytelenségét a cseh oldalon politikai győzelemként fogták fel és magyarázták, mint a politikai vezetők szilárdságának és elszántságának a bizonyítékát. A „szalonbeli” ócseheket a „táborbeli” ifjúcsehektől eltérően a közvélemény növekvő aktivitása nem nagyon lelkesítette, de kétféleképpen is ki tudták használni. A közvéleményt nem lehetett teljesen ignorálni, hiszen végeredményben erős támasza volt annak, amire a hivatalos politikusok törekedtek. Másfelől azonban az ócsehek hasonlóképpen járhattak el, mint Deák Magyarországon, aki sosem felejtette el megemlíteni, milyen „felbőszült” hangulat uralja az országot s milyen nehéz a „forradalmi tendenciák” fékmentartása. Az ócseh és arisztokrata vezetők politikai szilárdsága így egyaránt volt a közvélemény s Bécs irányában megnyilvánuló határozottság.

Ebből következett a legjelentősebb lépés, melyet a cseh burzsoázia az 1868-as évben tett. Még 1868 márciusában eléggé izgatott hangvételű polémia bontakozott ki a lapok hasábjain az ifjúcseh Národní Listy s a nemrég alapított s ócseh szellemben, Ján S. Skrejšovský által irányított Národní pokrok között. A vita tárgya nem volt új: az volt a kérdés, milyen álláspontot foglaljanak el az eljövendő cseh tartománygyűléssel szemben. Skrejšovský lapja kategorikusan állást foglalt a tartománygyűlésen való részvétel ellen s a totális rezisztencia mellett. A Národní Listy-ben azonnal válaszolt K. Sladkovský, aki hangsúlyozta, hogy az „ifjak” álláspontja ebben a kérdésben nem változott, ti. továbbra is a cseh tartománygyűlésen való részvétel mellett vannak, mivel ez Csehország természetes parlamentje. Sladkovský többek között arra mutatott rá, hogy a következetes ellenzéki séget – miként azt az „ifjak” már akkor érvényesíteni igyekeztek – kezdettől, tehát 1861-től fogva képviselni kellett volna, hogy a tartománygyűlés nem csak nemzeti-ségi és államjogi problémákat old meg, de anyagi kérdéseket is, amelyeknél a cseheknek hallatniuk kéne a hangjukat. Skrejšovský ellene volt annak, hogy a cseh kisebbség „parlamentáris takaróként” szolgáljon a „német többségnek” – Sladkovský azonban joggal figyelmeztetett arra, hogy a kisebbségi helyzettel érvelni veszélyes dolog s ez esetleg a saját soraik ellen fordulhat – s követelte, hogy végre szakítsanak a „szükkeblű, tapasztalatokból levezetett opportunistá” politikával, mert „nem erről vagy arról” az útról van itt szó, sem a „mezei egerek elleni országgyűlési hadjáratról, hanem sokkal inkább a cseh korona államjogi helyzetéről, a cseh nemzet létéről, röviden szólva a legfontosabb állami és nemzeti kérdésekről”. Amikor a vita nagyon hamar visszatetsző személyeske-

dő háttérrel kapott, az ifjúcseheket önző indokokkal vádolták, melyek állítólag a tartománygyűlés felé vezetik őket, Karol Sladkovský s öt további képviselő, beleértve mindkét Grégr fivért 1868. március 21-én „Nyilvános igazolást” tett közzé, melyben együttesen lemondtak a mandátumaikról. De az ügy elrendeződött és csend lett.

Amikor nyáron a tartománygyűlés kérdése ismét napirendre került, nyilvánvaló volt, hogy az ifjúcseh opportunizmust legyőzi az ócseh radikalizmus. Maguk az ifjúcsehek ama mozgalom nyomásának vetették alá magukat, melyet segítettek feléleszteni. „Egy idővel ezelőtt mi magunk védelmeztük a tartománygyűlést”, írta a leállított Národní Listy helyett ideiglenesen megjelenő Národní noviny, „amíg a cseh ellenzék áramlata keskeny folyómederben haladt s többé-kevésbé csak egyének kezében nyugodott. Akkor a februári alkotmánytól való teljes elfordulás veszélyesnek tűnt, mert féltő volt, hogy az alkotmányos viszonyok új elrendeződésénél nem a nemzet akarata fog érvényesülni, s hogy sorsa olyan kezekben kerül, amelyek nem adnák meg neki azokat a nemzeti jogokat, valamint az alkotmányos és politikai szabadságot, melyekre a jelenlegi viszonyok s a haladottabb kor követelményei alapján szüksége van. Maga a nép az emlékezetes řípi határozattal és számos komoly tanúsítással az utóbbi időből eloszlatta aggodalmainkat . . . Örömmel váltunk meg attól a feladattól, hogy védelmezzük a jelenlegi alkotmány formális jogainak keskeny ösvényét . . . A cseh ellenzék oly nagy mértékben megnövelte erejét, hogy kevés számára a korábbi szűk tér . . .” A tömeges tábormozgalom s a közvélemény támogatása tehát biztosítékot nyújtott arra, hogy a cseh államjogi programot nem csupán mint olyat fogják kiharcolni, hanem progresszív, liberális értelemben, s hogy a kormányt nem adják azok kezébe, akik a nemzet számára nem látnak politikai szabadságjogokat.

Az elhatározás megszületett. Bár a cseh tartománygyűlési klubban a tulajdonképpeni szavazásnál az ifjúcsehek tartózkodtak álláspontjuk kifejtésétől, alárendelték magukat a többségnek s így a cseh képviselők klubja a cseh tartománygyűlés 1868. aug. 22-i megnyitásakor egységes politikai képződményként lépett fel. A nyolcvanegy cseh képviselő nevében egy háromtagú küldöttség külön deklarációt adott át az elnökségnek, mely a távolmaradás igazolását és az összesített programnyilatkozatot tartalmazta. A deklaráció a történelmi-jogi s a politikai bevezetőn kívül tíz pontot tartalmazott, melyekben hangsúlyozták a cseh országrészek államjogi önállóságát s egyidejűleg rámutattak arra, hogy „minden alkotmányos bonyodalmat” csak az uralkodó és a cseh politikai-történelmi nemzet közötti megegyezés alapján lehet megoldani, mely nemzet alatt az egész királyság lakossága értendő, mely „helyes és igazságos alapokon lesz képviselve”. A cseh deklarációt az országgyűlés elutasította s felszólította a képviselőket, mondjanak le a távolmaradásról. Amikor ez nem történt meg, a cseh képviselőket 1868 szeptemberének végén megfosztották mandátumuktól.

A táborok mozgalma, mely Morvaországban is gyorsan elterjedt, a döntő pillanatokban jelentős mértékben befolyásolta a morvaországi képviselők eljárását is. A morvaországi politikai vezetők augusztus első napjaiban még „komolyan fontolgatták” az országgyűlésen való részvétel kérdését, de végül a cseh képviselőkhöz hasonlóan 1868. aug. 24-én ők is külön beadványt nyújtottak be az országgyűlésnek. Ez a dokumentum nem egy vonatkozásban különbözött a cseh deklarációtól, mindenekelőtt abban, hogy kevésbé sürgetően hangsúlyozták benne az államjogi momentumokat, egyensúlyban a nemzetiségi momentumokkal. A morvaországi beadványban sokkal nyilvánvalóbb volt a történelmi kontinuitás, s nem csupán a Lajtán inneni „új alakulathoz” való viszony te-

kintetében, de Morvaországnak a cseh korona országain belül elfoglalt helyét illetően is. Az egyházi kérdéseket érintő részekben a morva beadvány szemmel láthatóan szembefordult a hivatalban lévő kormány liberális politikájával s így bizonyos mértékig az egyházi ellenzék nagyon éles dokumentuma is volt. Ezért látjuk a beadvány huszonnyolc szerzőjének aláírása között az első helyen Friedrich Fürstenberg herceg olmützi érsek kézjegyét, továbbá a konzervatív morva nemesség néhány élenjáró képviselőjének a nevét. A morvaországi burzsoázia cseh vezetőinek politikája nem csupán nyilvánvalóan konzervatívabb volt a cseh liberálisok politikájánál, de egyidejűleg a specifikus morvaországi viszonyokat s az önállóság hagyományos morva felfogását is tükrözte. Amit a publikált dokumentumok nem tartalmaztak, vagy csak jeleztek, azt világos formában találjuk meg a magánjellegű dokumentumokban. Így azt, hogy 1868 végén Alois Prazák informálta Egbert Belcredi grófot azokról a tárgyalásokról, amelyeket Mezník és Šrom társaságában Riegerrel folytatott s tetszelegve írta, hogy „ismét megmentették, legalábbis egy időre Morvaország autonómiáját, melyet Rieger centralizációs kedvtelése fenyegettek”. A tárgyalásokon a morvaországi csehek nem fogadták el Riegernek a cseh országrészek egységes tartománygyűlésére vonatkozó követelését s mindkét cseh országrész teljes törvényhozói önállósága mellett törtek lándzsát. A közös országgyűlés követelményét sem találjuk ezen időszak dokumentumaiban, s ez többek között az államjogi program bizonyos gyengéiről is árulkodott, mert a cseh korona országainak államjogi egysége a modern felfogás szerint eléggé nehezen volt elképzelhető közös törvényhozói szerv nélkül.

A cseh képviselők deklarációja többnyire lelkes fogadtatásra talált s egyetértő megnyilvánulásokat váltott ki számos járási képviselőtestületnél s a nép továbbra is folytatódó táborigyűlésein. A táborok mozgalma ugyan továbbra is a hivatalos cseh politika megbízható támaszát alkotta, de ugyanakkor új vonásokkal is gazdagodott. A kisiparosok, kereskedők, munkások és földművesek egyre inkább szociális lázadássá változtatták a mozgalmat s spontán módon tolmácsoltak olyan követeléseket, amelyek messzeemenően meghaladták a hivatalos államjogi politika megszabott kereteit. Amikor „Csehországot a nyílt lázadás küszöbére kergették”, és az 1868. október 4-i pankráci nagy népi tábor után utcai összecsapásokra került sor a katonasággal s a rendőrséggel, a hivatalok azzal léptek közbe, hogy 1868. október 11-én Prágában és közvetlen környékén kihirdették a rendkívüli állapotot. Lényegében véve így ért véget a tábormozgalom első és legjelentősebb szakasza.

A táborokban való részvételnek sok esetben dicstelen következményei voltak. A „táboríták” csak tömegesen növelték azok számát, akik más módon kerültek politikai konfliktusba a hatalommal. A közvélemény hamarosan „bűnügyi korszakról” kezdett beszélni, mégpedig teljesen joggal, mert az 1868-as év és 1869 néhány hónapjának folyamán (a rendkívüli állapotot 1869. ápr. 28-án törölték el) Csehországban emberek ezreit ítélték el hetvenhárom évi összűntetésre. Ebben benne vannak az újságírók büntetései is, akik közül néhányan, pl. Josef Barák újságíróként előfizetői voltak a börtöncellának. A cseh újságírást érzékenyen érintették a pénzbüntetések is, amikor a lapok csaknem 50 000 aranyat veszítettek a kauciókból s egyikük sem került el – ha politikával foglalkozott – az időleges betiltást. Ehhez járultak még az erőszakos végrehajtások mindazokkal szemben, akik az adófizetés megtagadására vonatkozó felhívást szó szerint értelmezték s egy ideig valóban nem fizettek adót.

Az érzékeny és figyelmes Jakub Arbes egy krónikás gondosságával, bár távolról sem hiánytalanul foglalta össze az emberekről s az üldöztetés korszakáról tanúskodó adatokat

a Cseh korona siráma című könyvben. Dokumentációjában így is számos tényt gyűjtött össze, melyek kommentár nélkül is beszédesek. A sirás természetesen sokféle lehet: örömteli, vigasztaló, keserű, kényeskedő, hisztérikus, szentimentális, dacos, gyáva vagy férfias, stb. 1868 nyarának zokogása egyszerre volt keserű és dacos. Legyőzte a kishitűséget és erőt adott, felélesztette a polgári és nemzeti büszkeséget és ily módon tartósan rányomta bélyegét a cseh társadalom életére.

Miben nyilvánult meg annak a felfokozott reakciónak a mélyebb értelme, amellyel a cseh közvélemény az osztrák–magyar kiegyezést fogadta?

Mindenekelőtt a széles alapokon nyugvó öntudatosságban a program letisztultságában, amely feltűnő kontrasztot mutatott 1848–1849 bizonyos tanácsalanságával szemben. Az egész mozgalom, noha többnyire spontán módon zajlott le és eszmeileg sem volt egységes, mégis fő vonalaiban a cseh államjogi programot támogatta, ahogy az a hatvanas években kialakult. Kis kivételektől eltekintve minden társadalmi réteget és osztályt bekapcsolt a közéletbe s aktív megnyilvánulásra ösztönözte őket, egészen a töprengve politizáló kovácsig, miként őt Karel Purkyně megfestette. A rendőri, ún. legalsó adatok szerint 1868 májusától ugyanezen év októberéig több mint 150 000 ember vett részt a tüntetéseken, a cseh sajtó megközelítőleg kétszer ennyi emberről írt. Bármilyen is volt a valóságos számadat, a mennyiségi eltérések ilyen nagy létszám esetében nem játszanak minőségi szerepet. A cseh nemzeti közösség önállóságának kérdései közüggé váltak s már nem voltak csupán tartománygyűlési vagy parlamenti ügyek.

A tiltakozó mozgalom kiterjedtségével és szélességével egy további fontos tény is összefüggött. A modern történelemben először manifestálódott ténylegesen a cseh országrészek összetartozása. A tábormozgalom Csehországban jött létre, de hamarosan Morvaországra és Sziléziára is áterjedt. A csehországi és a morvaországi tiltakozó gyűlések között néha ugyan jelentős eltérések voltak – nem egy morva táborban klerikális propaganda folyt az ún. „májusi törvények” ellen – és bár mindkét országrészben eltérő módon hangsúlyozták az államjogi momentumokat, de elsősorban az iskolai és kulturális követelések révén a tábormozgalom egyetlen hatalmas áramlattá vált.

De a hatalmas áradat a „széles folyómederben” nem volt monoton folyam, megvoltak a maga rétegei a saját dinamikájukkal és folyamatosságukkal. Egyfelől magával ragadott és gyarapodott, másfelől elriasztott és kiszorított. A cseh polgári aktivitásnak sajátos jellege volt, nem volt csupán a hivatalos politika passzív tükröződése, hanem egyben annak a reális konfrontációja is volt. Ismét felfedte és elmélyítette a cseh társadalom életének belső ellentéteit s jelezte jövőbeli fejlődésük irányát. Hozott magával azonban valami egészen újat is: a régebbi eszmei és politikai áramlatok aktivizálása mellett a cseh proletariátus ébredését is jelentette.

Anélkül, hogy erőszakolt sematizálásra törekednénk – olyan feltételek mellett, amikor épp csak kialakulóban voltak a körvonalazható eszmei orientációk és pártszervezetek, mindenkinek megvolt a „maga filozófiája és politikája” – a 19. sz. hatvanas éveinek végén a cseh társadalom politikai céljainak lényegi és taktikai felfogása szempontjából öt irányzatot különböztethetünk meg:

1. A történelmi nemesség soraiból kialakult konzervatív cseh „matadorok” alkották a szélsőjobbot, amely tüntetően elhatárolta magát a polgári mozgalom valamennyi megnyilvánulásától. A konzervatívok a fő ellenfélnek tekintett „német liberalizmus” elleni harcban semmi szín alatt nem voltak hajlandók összefogni a „cseh liberalizmussal”. Államjogi erőfeszítéseik és rendi, valamint osztályelődítéleik korlátai itt mutatkoztak meg legvilágosabban.

2. A Palacký és Rieger vezette ócseh irányultságú konzervatív liberálisok tudatában voltak a tábornozgalmak kétféle politikai jelentőségének, érvként ki is használták, de szervezésében aktívan nem vettek részt. Alapjában véve megmaradtak a szalonpolitika s a parlamentáris politika korlátai között, s ha nem is utasították el kifejezetten a közvélemény támogatását, nem is törekedtek annak megszerzésére.

3. Az ifjúcseh liberálisok K. Sladkovskývan és mindkét Grégr fivérrel az élükön nem féltek „a nép közé” menni, nem csupán lelkesen agitáltak de maguk is részesei voltak számos tábornak. Sőt az első táborozások időszakában megpróbálkoztak a Slovanská lípa (Szláv hárs) újjáélesztésével, mely a kormányellenes mozgalom össznemzeti szervezete lett volna, s ismételt próbálkozásuk 1869 nyarán sikerrel járt. A Slovanská lípát azonban röviddel alapítása után betiltották. Az államjogi követelmények mellett hangsúlyozták „az összes politikai szabadság kiterjesztését valamennyi polgárra”, liberális demokrata alapokon. Tartománygyűlési képviselőként radikalizmusuknak nem egyszer határt szabott a képviselői klub egységének, a korabeli felfogás szerinti nemzeti-politikai egység megőrzésének szándéka.

4. Az ifjúcsehek többségének opportunistáradikalizmusától eltérő volt a plebejus demokrata radikalizmus, melynek Jan Neruda és Josef Barák voltak a legjelentősebb zsurnalisztái. Amit a tárcáiban Neruda finoman s néha csak sejtetve fejtett ki, azt Barák temperamentumának minden hevesességével mondta el olvasóinak. Barák számára előny volt, hogy Svoboda (Szabadság) címmel saját független politikai lapot adott ki, anyagilag nem függött a Národní Listy-tól és – természetesen a cenzúrára való tekintettel – teljesen önállóan cselekedhetett. A szociális és a munkáskérdés iránti érdeklődésével s, következetes antiklerikalizmusával 1848-1849 radikális demokratáinak örökségét tette magáévá és azt gazdagította.

5. A cseh politikai élet szélső baloldalán formálódni kezdett az önálló munkásmozgalom. Mivel első lépéseinek a továbbiakban külön is figyelmet szentelünk, itt csak az alapvető összefüggéseket idézzük fel. Éppen ebben az időben kezd a munkásság kiválni a „népből” s ráébredni helyzetére, mely a nemzet közösségében betöltött szerepéből adódott. Eleinte számos „idegen” eszmét is elsajátított a polgári liberalizmus és demokratizmus eszköztárából, de éppen ezek megismerése és a saját helyzetével való konfrontálás révén tudott tőlük fokozatosan megszabadulni és eljutni a saját osztályöntudatig. A munkásmozgalom és a demokratikus nemzeti mozgalom bizonyos időbeli egybeesésének megvolt a maga természetes logikája.

Az elkövetkező években kevésbé radikális formákban folytatódó tömeges polgári aktivitás jelentőségéből mit sem vonhat le az a tény, hogy a tábornozgalmaknak s a hozzá hasonló megnyilvánulásoknak nem volt közvetlen politikai hatása és „sikere”. Bár ez így nem is teljesen igaz: ez az aktivitás ösztönzője volt a cseh kérdés megoldására törekvő nagyon komoly kísérleteknek, s e tekintetben, reálisan szemlélve a dolgokat, nagy siker volt.

(Fordította: G. Kovács László)